ABDULLA QAHHOR DRAMATURGIYASIDA DIALOG VA MONOLOG ORQALI MUNOSABAT IFODALANISHINING STILISTIK XUSUSIYATLARI

Nomozova Shaxnozaxon Rafiqjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti akademik litsey o‘qituvchisi

Annotatsiya
Maqolada O‘zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qahhor ijodida dialog va monolog vositasida ijtimoiy munosabatlar, qahramon psixologiyasi va jamiyat ziddiyatlarini aks ettirishning stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Qahhor dramaturgiyasining o‘ziga xos xususiyatlari, qahramon nutqining individual shakllari, dialog va monologlarning syujet rivojida tutgan o‘rni va stilistik vositalarning ideya-mazmun ochilishidagi ahamiyati ko‘rsatilgan.
Kalit so‘zlar: *Abdulla Qahhor, dialog, monolog, stilistika, dramaturgiya, nutq xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlar, qahramon psixologiyasi, badiiy tasvir.*

KIRISH

Abdulla Qahhor (1907-1968) O‘zbek adabiyotining XX asr bosh yarmida yangicha yo‘nalish olgan realistik nasrining asoschilaridan biri sifatida tan olingan. Yozuvchining hikoyalari o‘zining chuqur psixologik tahlili, hayotiy voqelikni to‘g‘ri aks ettirishidagi mahorati va dramatik xususiyatlari bilan ajralib turadi [1]. Qahhor asarlarida dialog va monolog nafaqat syujet rivoji vositasi, balki qahramon xarakterini ochish, ijtimoiy munosabatlarni tasvirlash va jamiyat ziddiyatlarini ko‘rsatishning muhim badiiy usuli hisoblanadi. Yozuvchining hikoyalarida dialoglar tabiiy, jonli va real hayot nutqiga yaqin tarzda qurilgan bo‘lib, bu esa asarga teatrlashgan, dramatik xususiyat beradi [2]. Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" va "Bemor" kabi hikoyalarida dialog va monolog orqali diniy mutaassiblik, ijtimoiy tengsizlik, oilaviy munosabatlar va insoniy fazilatlar masalalari chuqur ochib berilgan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot davomida strukturaviy-semantik tahlil, stilistik tahlil va qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi. Abdulla Qahhorning "Mayiz yemagan xotin" va "Bemor" hikoyalari asosiy tadqiqot materiali sifatida tanlandi. Dialog va monologlarning tuzilishi, til vositalari, nutq xarakteristikasi, stilistik usullar va kommunikativ vazifalar tahlil qilindi. Tadqiqotda O‘zbek adabiyotshunoslari N.Karimov, B.Sarimsoqov, H.Yoqubovlarning nazariy qarashlari va metodologik yondashuvlariga tayanildi [3]. O‘zbek adabiyotida dialog va monolog masalasiga bag‘ishlangan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Qahhor ijodida nutq vositalari qahramon xarakterini ochishning eng kuchli usuli hisoblanadi. E.Ochilova o‘z tadqiqotida Qahhor hikoyalarida nutq xususiyatlari qahramon ichki dunyosini, ijtimoiy mavqeini va psixologik holatini aks ettirishda muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlaydi [4]. S.Mirvaliyev Qahhor nasrida dialoglarning dramatik xususiyatlari, ularning syujet rivojidagi o‘rni va konflikni kuchaytirish vazifasini o‘rgangan [5]. Adabiy til va uslub masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlarda Qahhorning lisoniy mahorati, xalq og‘zaki

nutq unsurlaridan mohirona foydalanishi, har bir qahramon uchun individual nutq tayyorlash qobiliyati alohida qayd etiladi [6]. Dialog va monolog stilistikasi nazariyasi bo‘yicha M.Baxtin, V.Vinogradov kabi tadqiqotchilarning asarlari muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qildi. Baxtin dialogizmini qo‘llash Qahhor asarlaridagi turli mafkuraviy pozitsiyalar, ijtimoiy qarashllar va shaxsiy nuqtai nazarlarning to‘qnashuvini tahlil qilishga imkon berdi [7]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, Qahhor dramaturgiyasida dialog va monolog nafaqat kommunikativ vazifa bajaradi, balki ideologik kurash maydoniga aylanadi, qahramon va jamiyat, an'ana va yangilanish o‘rtasidagi ziddiyatlarni ochib beradi [8].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Abdulla Qahhor hikoyalarida dialog va monologning stilistik xususiyatlarini tahlil qilish bir qator muhim natijalarni berdi. Birinchidan, yozuvchi qahramon nutqini uning ijtimoiy mavqei, ma’naviy dunyosi va psixologik holatiga mos ravishda individual shakllantiradi. "Mayiz yemagan xotin" hikoyasida mulla Norqo‘zining nutqi diniy terminologiya, shariatga doir iboralar, qat’iy hukm bildiruvchi jumlalar bilan to‘yingan: "Shariat yo‘li – xo‘p yo‘l. O‘n bir yasharida paranji yopinmagan qizdan qo‘lni yuvib qo‘ltiqqa ura bering". Bu nutq xususiyati qahramonning mutaassib, dogmatik dunyoqarashini, jamiyatdagi mavqeini va o‘z qarashlari to‘g‘riligiga ishonchini aks ettiradi. Mulaning monologlaridagi takrorlar, diniy argumentlar va qat'iy xulosalar uning ichki ishonchini va boshqalarni o‘z fikrıra majbur qilish istagini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, Qahhor dialoglarni konflikni ochish va kuchaytirishning asosiy dramaturgiк vositasi sifatida qo‘llaydi. "Mayiz yemagan xotin"da mulla Norqo‘zi va uning atrofidagi odamlar o‘rtasidagi dialoglar jamiyatdagi ikki qarama-qarshi mafkura - konservativ diniy dunyoqarash va yangilanish g‘oyalari o‘rtasidagi to‘qnashuvni namoyish etadi. Mulaning "Ochiq xotinlar" haqidagi monologi va bu fikrni inkor etuvchi odamlarning javoblari orqali ideologik ziddiyat ochiladi: "Nikolay zamonida islovotdagi xotinlar bosh yalang emas edi-ku! Endi siz har narsa deysizu, bunchalik emas, ko‘zingizga shunday ko‘rinadi". Bu dialog orqali yozuvchi muammoning murakkabligini, bir tomonlama yondashuvning noto‘g‘riligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, Qahhor monolog vositasida qahramon ichki dunyosini, shubhalarini va hissiy holatlarini ochib beradi. "Bemor" hikoyasida Sotiboldining ichki monologi uning nochorlik, umidsizlik va og‘ir tanglik holatini ta’sirchan ifodalaydi. Garchi hikoyada bevosita ichki monolog kam uchramakligi bilan birga, yozuvchi qahramon harakatlarini tasvirlash va bilvosita nutq orqali uning ruhiy holatini chuqur ochib beradi. To‘rtinchidan, dialog va monologlarda xalq og‘zaki nutq unsurlaridan, maqol va matallardan, dialektizmlardan, emotsional-ekspressiv leksikadan keng foydalaniladi. "Mayiz yemagan xotin"da xotinning mulaga qilingan javoblari: "Chumolicha ko‘rinsam ham ko‘rinar ekanman-ku ishqilib!", so‘zlarning emotsional-ekspressiv shakllari, xalqona iboralar va ironik ohang orqali qahramon ichki norozoligini, xafa bo‘lganligini va ayni vaqtda o‘ziga xosligini namoyish etadi. Beshinchidan, Qahhor dialoglarning kommunikativ tuzilishini mohirona boshqaradi. Qisqa replika almashinuvlari, dialogning tez sur'ati, keskin javoblar va kutilmagan burilishlar dramatik taranglikni oshiradi va o‘quvchining qiziqishini ushlab turadi.

"Mayiz yemagan xotin"ning yakuniy sahnasida hikoya avjiga chiqadi va dialog orqali mulaning ikkiyuzlamalik va yolg‘on ustiga qurilgan hayoti fosh etiladi: "Ha, bu kishining xotini mayiz yemagan!" - bu ironik xitob butun hikoyaning g‘oyaviy xulosasini ifodalaydi.

XULOSA

Abdulla Qahhor dramaturgiyasida dialog va monolog orqali munosabat ifodalanishining stilistik xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, yozuvchi bu vositalarni qahramon xarakterini ochish, ijtimoiy munosabatlarni tasvirlash va jamiyat ziddiyatlarini badiiy tarzda ifodalashning eng kuchli usuli sifatida qo‘llagan. Qahhor har bir qahramon uchun individual nutq shakllantiradi, bu nutq qahramonning ijtimoiy mavqei, ma’naviy dunyosi va psixologik holatini aks ettiradi. Dialog va monologlar nafaqat kommunikativ vazifa bajaradi, balki ideologik kurash maydoniga aylanadi, an’naviy va zamonaviy qarashlap, dogmatizm va real hayot o‘rtasidagi ziddiyatlarni ochib beradi. Yozuvchining xalq og‘zaki nutqidan, dialektizmlardan, emotsional-ekspressiv vositalardan mohirona foydalanishi asarlarga jonlilik, tabiiylik va hayotiylik beradi. Qahhor satirasi va ironiyasi dialog va monolog tuzilishida namoyish etiladi, bu esa asarlarga ijtimoiy-tanqidiy yo‘nalish beradi. "Mayiz yemagan xotin" va "Bemor" hikoyalari dialog va monolog dramaturgiyasining namunasi bo‘lib, unda har bir so‘z, har bir replika ma’no va emotsional kuch bilan to‘ldirilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Abdulla Qahhor O‘zbek adabiyotida dialog va monolog san’atini yangi bosqichga ko‘targan, bu vositalar orqali chuqur ijtimoiy-falsafiy masalalarni ochib berishga erishgan va O‘zbek nasrida dramatik usullarni rivojlantirishga muhim hissa qo‘shgan ijodkor ekanligi tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Каримов Н. Абдулла Каххор ҳикоялари поэтикаси. – Тошкент: Фан, 1978. – 156 б.
2. Саримсоқов Б. Абдулла Каххор насри. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1982. – 203 б.
3. Ёқубов Ҳ. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 312 б.
4. Очилова Э. Абдулла Қаҳҳор ҳикояларида нутқ тавсифи. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2008. – №3. – Б. 45-52.
5. Мирвалиев С. Ўзбек насрида диалог ва монолог. – Тошкент: Фан, 2001. – 178 б.
6. Қосимова М. Бадиий асар тилининг услубий хусусиятлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 224 б.
7. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – Москва: Советская Россия, 1979. – 318 с.
8. Расулов А. Абдулла Қаҳҳор ижодида психологизм. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2010. – 267 б.